

abstract

A study of the hygiene of mosques at Sabzevar in 1386

By:

Hashemi, S. Samaneh, Dareini, Fatemeh¹

1. University students majoring in environmental hygiene at Sabzevar Medical University

Khamirchi, Ramezan Ali², and Akaberi, Arash³

2. Teaching Staff at Sabzevar Medical University

3. Teaching staff at Sabzevar Medical University

Objectives:

Hygiene is defined as the science that prevents diseases, increases life span and improves public health in human societies. One important branch of this science is environmental hygiene which deals with developing healthy citizens and cities. Mosques as a holy center defending the holy religion of Islam should be a good example made based on Islamic teachings which emphasize sanitation and hygiene. Hence, this study aims at studying the hygiene and sanitation of the mosques in Sabzevar.

Method:

The statistical population of this descriptive study consisted of all the mosques in Sabzevar. To gather the needed data, the researchers developed a 44-item questionnaire getting information on personal building and instrument hygiene in these mosques. The questionnaires were completed through observation and interview techniques. The obtained data were analyzed using SPSS.

Findings:

The findings of this study showed that %43.28 of mosques enjoyed suitable level of building (construction) hygiene, %69.15 of them enjoyed good instrument hygiene, and only 9.6 percent showed suitable level of personal hygiene. Moreover, It was revealed that %19.8 of these mosques suffered bad hygiene status because of using shared (common) tents for men and women, %31.8 of which were located in the southern parts of the town.

Conclusion:

On the whole, it seems that the mosques in Sabzevar enjoy a suitable hygiene status. However, Khademin (people giving services to people in mosques) do not enjoy a good personal hygiene, specially in mosques located in the southern parts of Sabzevar.

KEY WORD: environment hygiene, mosques

بررسی وضعیت بهداشت محیط مساجد شهر سبزوار در سال ۱۳۸۶

سیده سمانه هاشمی، فاطمه دارینی^۱

رضانعلی خمیرچی^۲، آرش اکابری^۳

زمینه و هدف: بهداشت به دانش پیشگیری از بیماری ها، افزایش طول عمر و افزایش سطح سلامتی در انسان اطلاق می شود و در شاخه ای مهم از بهداشت، بهداشت محیط را علم و هنر ایجاد شهر و شهروند سالم تعریف می کند. از آنجایی که مسجد در فرهنگ اسلامی پایگاه قداست، پاکی و سنگر دفاع از حریم مقدس اسلامی می باشد، چنین سنگری باید نمونه ای از به کارگیری عملی آموزش های اسلامی باشد. در روایات اسلامی نیز به بهداشت مساجد تاکید فراوان شده است، لذا این پژوهش به بررسی وضعیت بهداشت محیط مساجد شهر سبزوار پرداخته است.

روش بررسی: پژوهش حاضر یک مطالعه توصیفی است، و جامعه پژوهش کلیه مساجد شهر سبزوار (در سال ۸۶) می باشد. ابزار گردآوری اطلاعات پرسش نامه هایی بر اساس بحث کیفی تنظیم شده اند که حاوی ۴۴ سوال در مورد بهداشت فردی، ساختمانی و وسایل و لوازم ابزار کار بوده است که توسط مشاهده و مصاحبه تکمیل گردید. تجزیه و تحلیل داده های این مطالعه توسط نرم افزار SPSS انجام شد.

یافته ها: یافته های پژوهشی نشان داد که ۴۳/۲۸٪ مساجد از نظر وضعیت ساختمانی و ۶۹/۱۵٪ از نظر وسایل و لوازم کار و ۹/۶٪ از نظر بهداشت فردی دارای شرایط مطلوب می باشند همچنین ۱۹/۸٪ مساجد از نظر استفاده از چادر به طور مشترک برای نمازگزاران وضعیت نامطلوبی را دارا هستند که ۳۱/۸٪ این وضعیت نامطلوب در مساجد واقع در منطقه ی شماره ی یک (منطقه جنوب شهر) بود.

نتیجه گیری: به طور کلی در مجموع مساجد شهر سبزوار از وضعیت نسبتاً مطلوبی برخوردار می باشند، اما از لحاظ بهداشت فردی خادمان در شرایط نامطلوبی قرار دارند. مساجد واقع در جنوب شهر نیز شرایط نامطلوب تری نسبت به سایر مناطق داشتند.

واژه های کلیدی: بهداشت محیط، مساجد.

- ۱- دانشجویان کاردانی بهداشت محیط دانشکده علوم پزشکی سبزوار؛
- ۲- عضو هیئت علمی دانشکده علوم پزشکی سبزوار؛
- ۳- کارشناس ارشد آمار حیاتی و عضو هیئت علمی دانشکده علوم پزشکی سبزوار؛

مقدمه

بهداشت به معنی نیکو نگه داشتن و نگهداری تندرستی است و نیز به دانش پیش گیری از بیماری ها، افزایش طول عمر و افزایش سطح سلامتی در انسان اطلاق می شود. و در شاخه ای مهم از بهداشت، بهداشت محیط را علم و هنر ایجاد شهر سالم و شهروند سالم تعریف می کنند که پیشگامان این هنر پیشتازان ارتقاء سلامت انسان و جامعه می باشند. انسان فطرتاً پاکیزگی و زیبایی را دوست دارد از لباس زیبا و تمیز و بوی خوش لذت می برد و در مقابل آلودگی و پلشتی متنفر است. از این رو اسلام که به فطرت پاک انسان ارجح می نهد آلودگی را نجس می شمرد. و در روایات اسلامی آلودگی عامل فقر و بیماری شناخته شده و از آن با شیطان تعبیر کرده اند. اسلام دین جامعی است که در احکام نورانی اش به تمام ابعاد وجود انسان توجه کرده است زیر بنای استواری که دستورهایی بهداشتی اسلام دارد در هیچ یک از ادیان دیگر یافت نمی شود در آیه ی ۱۲۵ سوره ی بقره خداوند به حضرت ابراهیم و فرزندش اسماعیل امر می کند، که: « خانه ی مرا برای طواف کنندگان و مجاوران و رکوع کنندگان و سجده کنندگان پاک و پاکیزه کنید». این آیه نشان دهنده ی اهمیت طهارت و بهداشت اماکن و مساجد است. بر خلاف باور عامه و وضعیت ناخوشایند بهداشتی برخی از کشور های مسلمان، مسلمانان اولین پرچم داران بهداشت جهانی بوده اند. این مطلب را علاوه بر دانشمندان و محققان اسلامی، مورخان واقع بین و حقیقت جوی غیر مسلمان بسیاری چون « ویل دورانت»، «گوستاولوبون» نیز بیان کرده اند. از این رو بهداشت مساجد مهم است زیرا مسجد زیارتگاه موحدان، بازار آخرت، برترین مکان های زمین، محل نزول الطاف خدا و فرشتگان الهی است. فرهنگ اسلام باب خاصی را در نظافت و بهداشت مسجد گشوده

و بر نهی از آلوده کردن مساجد، امر به تسریع در طهارت و پاکیزه سازی آن و آراسته نگه داشتن مساجد تأکید فراوان کرده است. (۱)

مسجد در فرهنگ اسلامی پایگاه قداست، پاک، تبلور وحدت و الفت، تجسم احساس انسانی، تجلی روح عبادت جمعی، سمبل قیام و مبارزه علیه فساد و سنگر دفاع از ارزش های الهی در برابر شیطان و توطئه شیطانی و سنگر دفاع از حریم مقدس اسلامی است. چنین سنگری باید خود نمونه ای از به کارگیری عملی آموزشهای اسلامی باشد و پاکیزگی فضای این سنگر یک ضرورت اولیه براساس بکارگیری رهنمودهای آیین اسلام است. وقتی فضای مسجد پاکیزه و جذاب باشد، تمایل به حضور در مساجد افزایش خواهد یافت. اسلام دین پاکیزگی است و نظافت از ثمرات ایمان و بهشت جایگاه پاکیزگی است و چنین جایگاهی به پاکیزگی از هر مکان دیگری سزاوارتر است. مسلمان موظف است که همیشه تمیز و نظیف و مرتب باشد، و به شکل و وضع خود بی اعتنا نباشد و همواره با سرو وضعی آراسته وارد مسجد گردد بعلاوه مستحب است هنگام ورود به مسجد عطر یا گلاب پاشد تا محل نماز معطر گردد. از این رو نظافت مسجد و حفظ اصول و موازین بهداشتی در آن مکان مقدس تکلیف و وظیفه عموم مسلمانان است. (۲)

در آیه ی ۳۱ سوره اعراف توصیه شده که انسان ها هنگام عزیمت به مسجد زینت خود را با خود بردارند. که زینت هم می تواند زینت های ظاهری چون پوشیدن لباس پاکیزه و استفاده از عطر باشد، و هم زینت باطنی به معنای پاک سازی روح و آراسته شدن به صفات پسندیده. علاوه بر این در روایات اسلامی به بهداشت مساجد از منظرهای گوناگون توجه شده است. (۳)

بنا به آنچه گفته شد بهداشت مساجد از اهمیت فراوانی برخوردار است. که در بررسی انجام

وضعیت بهداشتی وضوخانه بر حسب ساختمانی دارای شرایط مطلوبی می باشند. مساجد منطقه‌ی شماره‌ی ۲ از نظر وضعیت بهداشتی توالی و دست شویی مسجد بر حسب ساختمانی در رتبه‌ی برتری قرار می گیرند. همچنین مساجد مناطق شماره‌های ۲ و ۴ از نظر وضعیت بهداشتی مساجد بر حسب شاخص های متفرقه (استفاده از چادر به‌طور مشترک، وجود جعبه کمک های اولیه و مواد مخصوص در آن) در رتبه بالاتری قرار می گیرند. طی این مطالعه ۹۸/۸٪ مساجد واقع در مناطق ۲ و ۳ و ۴ و ۵ از نظر وضعیت سیستم های گرمایی (گرمایا) دارای شرایط مطلوب می باشند. ۱۹/۸٪ مساجد از نظر استفاده از چادر بطور مشترک برای نمازگزاران از وضعیت نامطلوبی برخوردار می باشند، که ۳۱/۸٪ از این وضعیت نامطلوب در مساجد واقع در منطقه‌ی ۱ به چشم می خورد. در نتیجه گیری کلی می توان بیان داشت که در مجموع مساجد منطقه شماره ۲ (محدوده‌ی مرکز بهداشتی _درمانی شهید الداعی) در اکثر آیتم های پرسش‌نامه دارای وضعیت مطلوبی می باشند. مساجد منطقه‌ی شماره ۱ (محدوده مرکز بهداشتی _درمانی دکتر غنی) نسبت به سایر مناطق از وضعیت نامناسب تری برخوردار می باشند.

شده بر روی ۸۶ مسجد در ۵ منطقه شهر سبزوار (به دلیل وجود تنها ۱ مسجد در منطقه ۶ به جهات آماری از این نمونه چشم پوشی شد.) نتایج قابل توجهی به دست آمده است .

روش کار

در این مطالعه از تمام مساجد شهر سبزوار (۸۶ مسجد) بازدید به عمل آمد. طی هر بازدید برای هر مسجد یک پرسش‌نامه حاوی ۴۴ سؤال در مورد بهداشت فردی، ساختمانی و وسایل و ابزار کار تکمیل شد. هر مسجد با توجه به آدرس منطقه تحت پوشش مرکز بهداشتی - درمانی شهری در مناطق ۱، ۲، ۳، ۴، ۵ قرار گرفت. تمام داده های به دست آمده با نرم افزار SPSS و با استفاده از آمار توصیفی - مقطعی مورد بررسی قرار گرفت.

یافته ها

طبق بررسی انجام شده مساجد منطقه‌ی شماره‌ی ۳ از نظر وضعیت بهداشت فردی در رتبه‌ی نخست قرار می گیرند. از نظر وضعیت آبدارخانه، محل اصلی مسجد، وضعیت کفش‌داری، هوای مسجد، بر حسب وسایل و ابزار کار مساجد منطقه‌ی شماره‌ی ۴ در رتبه نخست قرار می گیرند. همچنین مساجد منطقه شماره ۵ از نظر وضعیت بهداشت، محل اصلی مسجد از لحاظ ساختمانی در رتبه بهتری قرار می گیرند. مساجد منطقه ۱ و ۵ از نظر

وضعیت بهداشت مساجد بر حسب بهداشت فردی

ردیف	شاخص	ندارد	مطلوب	نامطلوب
۱	وضعیت کارت معاینه پزشکی خادم	تعداد	70	0
		درصد	81/4	8/6
۲	استفاده از روپوش کار توسط خادم	تعداد	65	0
		درصد	75/6	24/4
۳	وجود دست شویی اختصاصی برای خادم	تعداد	79	0
		درصد	91/1	8/1
۴	وجود صابون و حوله در دست شویی اختصاصی خادم	تعداد	80	0
		درصد	93	7/0

وضعیت کفش داری و هوای محیط مسجد بر حسب وسایل و ابزار کار

ردیف	شاخص	ندارد	مطلوب	متوسط	نامطلوب
۱	فاصله ی قفسه ی گنجه از زمین	تعداد	6	۱۸	۲
		درصد	۳/۷	۶۹/۸	۲۰/۹
۲	وضعیت قفسه ی و گنجه ی ظروف	تعداد	۸	۱۸	۳
		درصد	۹/۳	۶۶/۳	۲۰/۹
۳	وجود قفسه ی کفش داری با ظرفیت کافی	تعداد	۱۷	۹	۱
		درصد	۱۹/۸	۶۸/۶	۱۰/۵
۴	فاصله قفسه ی کفش داری با زمین	تعداد	۱۸	۲	۱
		درصد	۲۰/۹	۷۵/۶	۲/۳
۵	وضعیت سیستم گرمایی	تعداد	۰	۸۵	۱
		درصد	۰	۹۸/۸	۰
۶	وضعیت سیستم برودتی	تعداد	۴	۸۰	۱
		درصد	۴/۷	۹۳/۰	۱/۲
۷	وضعیت سیستم تهویه	تعداد	۶۸	۱۴	۲
		درصد	۷۹/۱	۱۶/۳	۲/۳
۸	وجود نور طبیعی یا مصنوعی	تعداد	۰	۷۹	۰
		درصد	۰	۹۱/۱	۸/۱

وضعیت بهداشت محل اصلی مسجد از لحاظ ساختمانی

ردیف	شاخص	ندارد	مطلوب	متوسط	نامطلوب
۱	شرایط بهداشتی کف	تعداد	۰	۸۲	۴
		درصد	۰	۹۵/۳	۴/۷
۲	شرایط بهداشتی دیوارها	تعداد	۳	۶۴	۱۶
		درصد	۳/۵	۷۴/۴	۱۸/۶
۳	تدابیر پیشگیری از ورود حشرات	تعداد	۷۰	۱۴	۲
		درصد	۸۱/۴	۱۶/۳	۲/۳
۴	وضعیت در و پنجره	تعداد	۱	۸۰	۴
		درصد	۱/۲	۹۳/۰	۴/۷
۵	وضعیت سقف	تعداد	۰	۷۴	۱۱
		درصد	۰	۸۶	۱۲/۸
۶	قابلیت شست و شوی کف	تعداد	۲	۸۰	۳
		درصد	۲/۳	۹۳	۳/۵
۷	وضعیت دیوارهای جانبی و صحن	تعداد	۲۵	۳۲	۲۵
		درصد	۲۹/۱	۳۷/۲	۲۹/۱

وضعیت آبدارخانه و محل اصلی مسجد بر حسب وسایل و ابزار کار

ردیف	شاخص	ندارد	مطلوب	متوسط	نامطلوب
۱	وضعیت ظروف توزیع میوه و شیرینی	تعداد	۱۳	۳۵	۳۳
		درصد	۱۵/۳	۴۱/۲	۳۸/۸
۲	وضعیت ظروف توزیع چای و شربت	تعداد	۳	۴۵	۳۳
		درصد	۳/۵	۵۲/۹	۳۸/۸
۳	وضعیت ظروف توزیع آب و شربت	تعداد	۹	۵۸	۱۴
		درصد	۱۰/۷	۶۹	۱۶/۷
۴	وضعیت شست و شو و ضد عفونی نمودن ظروف چای	تعداد	۴	۷۰	۹
		درصد	۴/۷	۸۲/۴	۱۰/۶
۵	وضعیت سطل زباله (تعداد و قابلیت شست و شو)	تعداد	۵	۲۹	۴۶
		درصد	۵/۹	۳۴/۱	۵۴/۱
÷	وضعیت فرش و گلیم	تعداد	۰	۸۰	۲
		درصد	۰	۹۴/۱	۲/۴
۷	وضعیت پرده های مسجد	تعداد	۹	۷۰	۵
		درصد	۱۰/۶	۸۲/۴	۹/۵

وضعیت وضوخانه بر حسب ساختمانی

ردیف	شاخص	ندارد	مطلوب	متوسط	نامطلوب
۱	وضعیت بهداشتی وضوخانه	تعداد	۸	۳۰	۳۸
		درصد	۹/۳	۳۴/۹	۴۴/۲
۲	شست و شوی وضوخانه در مواقع لزوم	تعداد	۹	۳۱	۳۷
		درصد	۱۰/۵	۳۶	۴۳
۳	ظرفیت کافی وضوخانه برای نمازگزاران	تعداد	۱۲	۳۰	۳۳
		درصد	۱۴	۳۴/۹	۳۸/۴
۴	وجود امکان شستن پا در وضوخانه	تعداد	۷۴	۶	۲
		درصد	۸۶	۷	۲/۳

وضعیت بهداشتی توالت و دستشویی مسجد بر حسب ساختمانی

ردیف	شاخص	ندارد	مطلوب	متوسط	نامطلوب
۱	وضعیت بهداشتی توالت	تعداد	۸	۳۴	۳۶
		درصد	۹/۳	۳۹/۵	۴۱/۹
۲	شست و شو و ضد عفونی توالت	تعداد	۸	۲۰	۴۳
		درصد	۹/۳	۲۳/۳	۵۰
۳	ظرفیت کافی توالت برای نمازگزاران	تعداد	۱۰	۳۴	۳۰
		درصد	۱۱/۶	۳۹/۵	۳۴/۹
۴	وجود مواد شوینده و دست شویی	تعداد	۳۹	۳۱	۹
		درصد	۴۵/۳	۳۶	۱۰/۵
۵	شست و شوی دست شویی ها	تعداد	۱۱	۲۰	۴۷
		درصد	۱۲/۸	۲۳/۳	۵۴/۷
۶	داشتن کارگر برای نظافت سرویس ها	تعداد	۶۵	۱۲	۷
		درصد	۷۵/۶	۱۴	۸/۱

وضعیت بهداشتی مساجد بر حسب شاخص های متفرقه

ردیف	شاخص		ندارد	مطلوب	متوسط	نامطلوب
	تعداد	درصد				
۱	استفاده از چادر بطور مشترک		۱۴	۵	۵۰	۱۷
	تعداد	درصد	۱۶/۳	۵/۸	۵۸/۱	۱۹/۸
۲	استفاده از سجاده بطور مشترک		۴۳	۹	۲۹	۵
	تعداد	درصد	۵۰	۱۰/۵	۳۳/۷	۵/۸
۳	بردن کفش به داخل مسجد		۷۱	۹	۳	۳
	تعداد	درصد	۸۲/۶	۱۰/۵	۳/۵	۳/۵
۴	وجود جعبه کمک های اولیه		۶۸	۱۸	۰	۰
	تعداد	درصد	۷۹/۱	۲۰/۹	۰	۰
۵	وجود مواد مخصوص کمک های اولیه در جعبه		۷۱	۱۵	۰	۰
	تعداد	درصد	۸۲/۶	۱۷/۴	۰	۰

بحث

باتوجه به نتایج به دست آمده میزان شرایط مطلوب مساجد سبزوار از نظر بهداشت فردی ۹/۶۸٪ می باشد. که در بررسی های مشابه انجام شده در کاشان در زمینه بهداشت محیط مساجد توسط محمد رضا رضایی شرایط مطلوب از نظر بهداشت فردی ۱۱٪ و در بررسی انجام شده در همین زمینه در زاهدان توسط عطاالله رخس خورشید ۳۲/۷٪ بدست آمده است. شرایط مطلوب مساجد شهر سبزوار از نظر وسایل و ابزار کار ۶۹/۱۵٪ و این شرایط در کاشان ۴۷/۱٪ و در زاهدان ۴۹/۱۶٪ می باشد. از نظر ساختمانی مساجد سبزوار ۴۳/۲۸٪ و مساجد کاشان و زاهدان به ترتیب ۴۰/۱٪ و ۵۹/۷۲٪ از شرایط مطلوب برخوردار هستند. (۴،۵،۶).

بر اساس نتایج حاصل از این تحقیق می توان استنباط کرد که مساجد سبزوار از لحاظ بهداشت فردی در شرایط نامطلوبی قرار دارند که برای حل این مشکل پیشنهاداتی مطرح می شود:

◀ آموزش مسائل بهداشتی به خادمین مساجد توسط مسئولین بهداشتی مرتبط با این زمینه؛

◀ بالا بردن سطح آگاهی خادمین در زمینه مزایای کارت معاینه پزشکی و ضرورت اخذ این کارت؛

و برای رفع سایر نواقص موجود بایستی همکاری و هماهنگی اداره اوقاف با مراکز بهداشتی و سایر واحد های مربوط افزایش یابد.

منابع :

1-www.hawzah.net/hawzah/magazines/magart.aspx?id=46206

2-www.trib.ir/health/html/mosgue-850528

3-www.tebyan.net

۴- رضایی مفرد، محمد رضا. الماسی، حسین، بررسی وضعیت بهداشت محیط شهرستان کاشان در سال

۸۲، هشتمین همایش ملی بهداشت محیط آبان. ۸۴

۵- رخس خورشید، عطاالله و همکاران، بررسی وضعیت بهداشت محیط مساجد شهر زاهدان، هشتمین

همایش ملی بهداشت محیط آبان ۸۴.

۶- دانا، معصومه و همکاران، بررسی وضعیت بهداشت محیط مساجد شهر قوچان، هشتمین همایش ملی

بهداشت محیط آبان ۸۴.